

Ярослав ЛИЗОГУБ,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу міжнародних зв'язків
Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ АБО ІНШУ НЕЗАКОННУ УГОДУ ЩОДО ЛЮДИНИ (нова редакція ст. 149 чинного Кримінального кодексу України)

У зв'язку із внесенням змін до чинного законодавства про кримінальну відповідальність Законом України № 3316-IV від 12 січня 2006 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією», стаття 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України), якою

передбачається кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини, набула принципово нового змісту.

По-перше, чинна редакція назви цієї статті на сьогодні не містить слів «щодо передачі людини», як це було раніше. Замість них вживається словосполучення «щодо людини». По-друге, замість трьох форм об'єк-

тивної сторони (продаж, інша оплатна передача, здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі), котрі були виписані в попередній редакції, законодавець передбачив цілу низку діянь, які, на його думку, розкривають зміст злочину «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», а саме: торгівлю людьми, здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, вербування, переміщення, переховування, передача та одержання людини. По-третє, чинна редакція ч. 1 ст. 149 не містить переліку цілей. Замість нього обрано одну мету – «експлуатація»*, визначення якої міститься у п. 1 примітки до ст. 149. По-четверте, попередня редакція диспозиції ч. 1 не містила способів учинення злочину, а також не передбачала оцінки стану потерпілого. У новій редакції вони прописані (до числа способів віднесено обман і шантаж, а до оцінки стану потерпілого – уразливий стан). По-п'яте, до внесення змін у ст. 149 частиною другою кримінально-правової норми, що розглядається, не передбачалося застосування насильства щодо потерпілого чи його близьких, яке не є небезпечним для життя та здоров'я, або погрози застосування такого насильства.

На сьогодні цей спосіб зафіксований серед ознак кваліфікованого складу торгівлі людьми. По-шосте, у ч. 3 ст. 149 раніше не було вказівки на малолітнього потерпілого. Зараз вона наявна і текстуально визначена. По-сьоме, особливо кваліфікований склад злочину до змін, що відбулись 12 січня 2006 року, не містив таких ознак, як «насильство, небезпечне для життя або здоров'я по-

терпілого чи його близьких», а також «погроза його застосування». У чинній редакції статті, що розглядається, згадана ознака законодавчо зафіксована. По-восьме, попередня редакція санкції ч. 3 ст. 149 КК України передбачала обов'язковий характер конфіскації майна. На сьогодні ж цей вид покарання у зазначеній нормі визначено як альтернативний захід державного примусу. І останнє: ст. 149 до внесення у неї змін не передбачала примітки. Зараз така примітка є і складається із трьох пунктів.

З огляду на викладене постають запитання: чи стала норма, що розглядається, досконалішою; чи може вона бути тим ефективним інструментом у правозастосуванні, за допомогою якого можна надійно протидіяти торгівлі людьми? На наш погляд, не існує підстав для висновку, що стаття, яка розглядається, з кримінально-правової точки зору стала юридично коректною, ніж її попередня редакція, причому через кілька обставин.

Першою вадою чинної редакції ст. 149 є відсутність законодавчого визначення ознак торгівлі людьми в частині першій. Текст цієї структурної частини кримінально-правової норми не містить характеристики злочину – торгівля людьми, – виписаного в назві статті. Диспозиція просто дублює словосполучення «торгівля людьми», на превеликий жаль, не пояснюючи його значення. Другу ваду вбачаємо в законодавчій характеристиці діяння – «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина». Її зміст, на нашу думку, полягає в тому, що при вчиненні незаконних дій стосовно людини остання виступає саме їх предметом, адже злочинець цими вчинками перетворює потерпілого на річ, принижуючи його гідність, пригнічуючи волю. Об'єктом такої угоди є, по суті, певна сфера злочинної діяльності. Утім, якщо перші два недоліки загалом є суто технічного характеру, хоча й мають принципове значення, то наступні, з одного боку, межують із тим, що зветься колізією, а з другого боку, взагалі є нонсенсом.

Отже, спробуємо проаналізувати одне з діянь, котре відповідно до ч. 1 ст. 149 КК України визнане злочинним. Йдеться про вербування людини, вчинене з метою її експлу-

* Під експлуатацією людини (у статті 149 – Я. Л.) слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

атації. Для з'ясування коректності й обґрунтованості законодавчої фіксації зазначеного діяння у тексті ч. 1 ст. 149 розкриємо зміст термінів «експлуатація» та «вербування». Відповідно до п. 1 примітки до ст. 149 під експлуатацією людини в межах згаданої кримінально-правової норми потрібно розуміти, зокрема, усі форми сексуальної експлуатації, під якими, на нашу думку (оскільки на законодавчому рівні це питання не знайшло свого тлумачення), і з цим навряд чи хтось не погодиться, можна розуміти будь-яку діяльність особи, яка добровільно чи примусово використовує сферу сексуальних стосунків потерпілого, до числа якої, на нашу думку, слід відносити й проституцію. Подібної позиції дотримується і російський законодавець, який, розкриваючи зміст експлуатації у п. 2 примітки до ст. 127-1 «Торгівля людьми» Кримінального кодексу РФ, зазначив, що під експлуатацією людини розуміється, зокрема, використання заняття проституцією іншими особами. Про використання праці людини під час експлуатації йдеться і в теоретичних джерелах, у тому числі правового змісту. «У літературі, – пише В. І. Зубкова, – під експлуатацією розуміється використання чужої праці з метою одержання прибутку, вигод і результатів чужої праці»¹. С. І. Ожегов писав: «Експлуатувати – використовувати, піддавати експлуатації, котра передбачає примушування до праці»². Іншими словами, під експлуатацією людини слід розуміти також і експлуатацію її в проституції, адже це також своєрідна праця. Напрошується висновок про те, що під вербуванням людини з метою проституції варто розуміти і вербування її з метою експлуатації в проституції. Враховуючи, що на законодавчому рівні термін «вербування» не визначений, звернемось до прикладів доктринального його тлумачення, які висвітлюють майже однакову характеристику згаданого терміна. Так, на думку П. С. Матишевського, під вербуванням доцільно розуміти «...запрошення, набір чи залучення шляхом домовленості...»³. На думку В. І. Зубкової, «вербування являє собою діяльність, спрямовану на підбір людей за наймом...; вона може виявлятися у підборі, пошуку кандидатів,

агітації, записуванні бажуючих. Вербувати – ...значить набирати, наймати, залучати...»⁴.

Зважаючи на викладене, доходимо висновку, що вербування людини з метою експлуатації – це, зокрема, підбір, залучення людини з метою її використання у проституції. І все ніби нормально, якщо б не одне «але». На нашу думку, вербування людини з метою експлуатації – це, по суті, її втягнення у заняття проституцією, котре є самостійним злочином, передбаченим ч. 1 ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» КК України. С.С. Яценко, розкриваючи зміст формули «утягнення неповнолітнього у злочинну діяльність» (оскільки на законодавчому рівні не вирішене питання про зміст терміна «утягнення», використаного в ч. 1 ст. 303 КК України, ми звернулися до його тлумачення у тексті коментаря до ст. 304, тим більше, що автор, який його тлумачив, коментував обидві ці норми, зробивши відсилання за поясненням змісту терміна «утягнення» до його визначення у п. 4 коментаря до ст. 304) пише: «утягнення... знаходить свій вияв у діях особи, пов'язаних з безпосереднім психічним або фізичним впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах: переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань... Утягнення... передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу, у тому числі й пропозицію вчинити злочин. Утягнення передбачає... схиляння до вчинення злочину»⁵. Виходить, що текстуально різні діяння («вербування людини з метою її експлуатації в проституції» і «утягнення особи в заняття проституцією») контекстуально становлять один єдиний злочин, який одночасно підпадає під дію двох статей – 149 і 303. Конкуренцією кримінально-правових норм таку ситуацію назвати не можна, оскільки згадані діяння не співвідносяться ані як загальна та спеціальна норми, ані як частина та ціле, адже змістовно вони абсолютно тотожні. По суті, маємо «зіткнення» кримінально-правових норм, які, хоча й не суперечать одна одній у буквальному розумінні (як це буває при класичних колізіях),

однак дають однакову кримінально-правову оцінку діянням, що розглядаються, унеможливаючи їх точну кваліфікацію.

Наступною вадою ч. 1 ст. 149, на нашу думку, є юридично й технічно некоректне законодавче зіставлення окремих діянь (вербування, передача або одержання людини), вписаних у диспозиції згаданої норми, а також мети, способів та умови їх – діянь – учинення. Некоректність полягає в тому, що, виходячи зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 149, на сьогодні не є зрозумілим, у яких випадках буде наставати кримінальна відповідальність за вербування, передачу або одержання людини. Відповідно до правил граматики вербування, а так само передача або одержання людини згідно з ч. 1 ст. 149 КК України стають злочинними лише тоді, коли вони будуть учинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи (оскільки вони не розмежовані такими сполучниками, як «або» та «чи»). Водночас логіка розуміння згаданої юридичної конструкції підказує інше, а саме: обов'язковою ознакою є лише мета – експлуатація праці. Способи ж учинення діянь, так само, як і законодавчо зафіксована в нормі, що розглядається, умова – уразливий стан особи, – мають альтернативний характер. Такий висновок напрошується саме тому, що без мети експлуатації праці деякі з діянь взагалі не будуть суспільно небезпечними, а відповідно і не зможуть вважатися злочинними. Наприклад, у чому полягатиме суспільна небезпечність у кримінально-правовому сенсі такого діяння, як переміщення особи, навіть якщо воно вчинене з використанням обману або шантажу чи уразливого її стану? Важко відповісти, оскільки така діяльність, на нашу думку, не заслуговує на кримінально-правову реакцію з боку держави, адже порушення людського права в цьому випадку настільки малозначне, що не може розглядатися як злочин. Подібне запитання виникає і щодо деяких інших діянь, зокрема вербування.

Нагальною залишається і ще одна проблема: чи пов'язувати мету «експлуатація» з такими діяннями, як, власне, «торгівля людьми» і «здійснення іншої незаконної уго-

ди, об'єктом якої є людина». Знову-таки, за правилами граматики, текст ст. 149 КК України дає змогу зробити висновок, що ця мета стосується і згаданих злочинів. Навпаки, відповідно до цих правил вона має безпосереднє до них відношення. Складається таке враження, що законодавець або не розуміє, або просто не хоче зрозуміти, що, поперше, торгівля людьми є суспільно небезпечною не тому, що вона пов'язана з експлуатацією людини, а вже за тих підстав, що людиною торгують як річчю, тобто обертають на предмет таких угод, нехтуючи загальноновизнаними приписами про виключну цінність людини, закріплену Основним Законом України. А відтак, торгівля людьми в двох зазначених вище формах має вважатися злочином незалежно від того, якою є мета її вчинення. Проте, наявна конструкція ч. 1 ст. 149 КК України унеможливорює вирішення цього питання у такий спосіб.

Зміст наступної проблеми полягає в тому, що такі дії, як вербування, переміщення і переховування, – це не торгівля людьми, а етапи, що або передують їй, або супроводжують її в момент вчинення. На нашу думку, необхідно розрізняти торгівлю людьми й інші дії, які, можливо, за певних умов схожі з нею. Зрозуміло, що український законодавець імплементував цей підхід до КК України з ратифікованого ним 4 лютого 2004 року Протоколу про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми (набрав чинності 25 грудня 2003 року), що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Але вважаємо, що імплементація не повинна була відбутися саме в такій формі, оскільки парламентарям варто б було звернути увагу й врахувати саме дух цього міжнародного акта, а не переписувати його текст у національне законодавство України, щоб не створювати колізійних перепон для подальшого його застосування у практичній діяльності.

Постають запитання: як можна протидіяти торгівлі людьми, борючись, по суті, з цілим комплексом різних суспільно небезпечних дій? Як можна проаналізувати статистику безпосередньо торгівлі людьми з метою визначення розмірів і тенденції її поши-

рення, коли диспозиція кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за цей злочин, містить багато таких діянь, які взагалі не можна називати торгівлею людьми?

І на завершення хотілось би зауважити, що, на жаль, чинне кримінальне законодавство не містить тлумачення таких понять, як

«шантаж» і «уразливий стан». Безумовно, при застосуванні закону в правозастосовчій діяльності правоохоронні органи та суд виходитимуть саме з того, як ці поняття тлумачаться у літературі. Утім, це може призвести до суперечливих судових вироків, якщо по-різному розуміти зміст цих понять, виходячи з їх різного тлумачення у літературі.

¹ Зубкова В. И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – С. 197.

² Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – С. 839.

³ Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Отв. ред. С. С. Яценко. – 3-е изд., исправл. и дополн. – К.: А.С.К., 2004. – С. 1070.

⁴ Зубкова В. И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – С. 197.

⁵ Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Отв. ред. С. С. Яценко. – 3-е изд., исправл. и дополн. – К.: А.С.К., 2004. – С. 792.

Ярослав ЛИЗОГУБ

**ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ
АБО ІНШУ НЕЗАКОННУ УГОДУ ЩОДО ЛЮДИНИ
(нова редакція ст. 149 чинного Кримінального кодексу України)**

Резюме

Висвітлено нагальні проблеми чинної редакції статті про відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. Проаналізовано зміст основного складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, у порівнянні з попередньою редакцією цього Кодексу.

Yaroslav LIZOGUB

**PROBLEMS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR TRAFFICKING
IN HUMAN BEING OR OTHER ILLEGAL AGREEMENT
CONCERNING A HUMAN
(new wording of article 149 of Criminal Code of Ukraine)**

Summary

In the article the author has described the urgent problems of responsibility for trafficking in human being or other illegal agreement concerning a human. The content of basic components of a crime (corpus delicti) of article 149 Criminal Code of Ukraine is analyzed in comparison with the previous wording of this Code.